

Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігінің
Тілдерді дамыту және қоғамдық-саяси жұмыс комитеті

А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты

ТӘУЕЛСІЗДІК КЕЗЕҢІНДЕГІ ҚАЗАҚ ТЕРМИНОЛОГИЯСЫ

РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛДАРЫ

CNT23FA02B L 2698-00001

ТӘУЕЛСІЗДІК КЕЗЕҢІНДЕГІ ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ТҮРКІ ТІЛДЕРІ ТЕРМИНЖАСАМЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	
Айсұлтанова Қ.Ә. Қазақ тіліндегі терминжасам мәселелері	125
Тұржанова Ғ. Қазақ лексемаларының терминденуі	129
Шыныбекова А.К. Ұғым атауларын ұлт тілінде жүйелеу мәселелері	132
Карагулова Б.С. Терминология саласындағы неологизация (қайта жаңғыру).....	138
Құрманбаева Ш.Қ. Әдістеме іліміндегі жаңа терминдер	141
Ахметова А.А. Энергетика саласындағы ұғымдардың терминденуі.....	145
Мұратбекова А.М. Арнаулы сала терминдерінің жасалу тәсілдері.....	149
Әжіғалиев М.Қ. Қазақ тіліндегі араб және парсы текті терминдердің лексика-семантикалық тәсіл арқылы жасалу аспектілері (жаратылыстану ғылымы бойынша)...	153
Сүлеева Г.С. Қазақ тіліндегі мәдениет, өнер саласы терминдерінің жасалуы.....	156
ТЕРМИНАЛМАСЫМ, ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТЕРМИНДЕР ЖӘНЕ ТІЛТАНЫМНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	
Смағұлова Г.Н. Компьютер және ғаламтор дискурсы: термин мәселесі	160
Сабыр М.Б. Тілтанымдық тұрғыдан кейбір сөздердің түп-төркініне жанаша көзқарас	165
Жексенғалиев Б. Тіл болмысы және терминология	170
Күркебаев К.Қ. Орыс тіліндегі кейбір түркі сөздерінің тарихи тамыры	174
Иманбердиева С.Қ. Ономастикалық терминдер мәселесі	179
Серікқали Байменше. Аудармаға тәуелді тәжірибе	186
Ақбұзауова Б. Аударма және сауаттылық	190
Күштасева М.Т. Кәсіпке қатысты тілдік бірліктердің әлеуметтік мәнділік деңгейі... ..	193
Жуанышбаева Т.О. Қазақ тілі сабағында терминдерді оқыту мәселесіне.....	198
Облірова Ш.Г. Жаһандандудың әлеуметтік желідегі тілдік сипаты	201
Насырғалиева Ә.Н. Техникалық терминдерді аударудағы синтаксистік тәсілдің қызметі	204
Құламанова З.А., Алишеров Н.К. Қазақстан онимдерінің араб-парсы тілінен енген лексикалық қабаты	209
Сүйерқұл Б.М. Теоллингвистиканың қалыптасуы және өзекті мәселелері жайында.....	214
Қайдарова Г.Қ. Буын тарихына байланысты зерттеу теориялары.....	219
Сүгірова С.Е. Қазақ тіліндегі дыбыс тіркестерінің зерттелу жайы	223

Алғы сөз

Терминология саласындағы өзекті мәселелер мен оларды шешу жолындағы ізденістер, жүргізілген жұмыстар, терминтанудың тілдің қолданыс аясындағы өзекті де үнемі даму үстінде болатын үдеріс екендігін көрсетіп келді. Тәуелсіздік кезеңінің алғашқы жылдарында қазақ терминдерін аударуға, оларды бекітуге, бірізге түсіруге, сол негізде салалардың қазақ тілінде әзірленетін құжаттарын қалыптастыру – ауқымды және маңызды міндет еді. Мемлекеттік деңгейдегі маңызды бұл міндеттерді шешу қазіргі Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі Тілдерді дамыту және қоғамдық-саяси жұмыс комитетінің басты қызмет бағыттарының бірі болды.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы Республикалық терминология комиссиясының қызметі де осы мәселелерді шешуге бағытталды. Ғалымдар мен көпшілік мамандардың назарында болып, қазақ терминологиясын дамыту, оның өзекті мәселелерін шешу, қазақ терминжасамының, салалық терминологиясының, терминографиясының, электрондық баспасөз құралдардағы терминдердің қолданысы мәселелерін көтеруге, терминдерді қалыптастырудағы баспасөз тілінің рөлін айқындауға және т.б. мәселелерге арналған бірнеше конференция ұйымдастырылып, салалар бойынша кәсіби мамандардың осы бағыттағы жұмыстарын жүргізуге қажетті бағыттар айқындалды.

Терминком бюллетені «Терминологиялық хабаршы» жарыққа шығып, ол терминологиядағы, оның теориясы мен практикасындағы өзекті мәселелерді талқылау алаңына айналып отыр.

Терминологиялық жұмыстарды республикалық деңгейде ұйымдастыру мәселелері Комитет тарапынан қолға алынып, қазақ тілінің реттелген термин қорын қалыптастыру мақсатында Терминкомның қызметі жолға қойылған болса, ал саланың теориялық жағы, терминологиялық жұмыстарды ғылыми негіздеу бағыты бойынша А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты ғалымдары, салалық терминология салаларындағы мамандар қал-қадірінше ұлт терминологиясының ілгерілеуіне жұмыс жасады. Белгілі ғалымдар Ә.Қайдардың, Ә.Айтбаевтың, Б.Қалиевтың, Ш.Құрманбайұлының және басқа да сала мамандарының теориялық және практикалық бағыттағы еңбектері тілдің, терминология саласының тәуелсіздік жылдарында дамуына қосылған қомақты үлес болды.

Ұйымдастырылып отырған «Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ терминологиясы» атты ғылыми-практикалық конференция атқарылған шараларды қорытындылай отырып, алдағы мақсат-міндеттерді айқындауға ықпал ететіндігіне сенімім мол. Конференция жұмысының өнімді болуына және ұтымды өтуіне тілек білдіремін!

*Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі
Тілдерді дамыту және қоғамдық-саяси жұмыс комитетінің
төрағасы,
Д. Таумұрат*

ҰҒЫМ АТАУЛАРЫН ҰЛТ ТІЛІНДЕ ЖҮЙЕЛЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Шыныбекова А.К.

(әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, қазақ тіл білімі кафедрасының доценті, филология ғылымдарының кандидаты. Алматы)
e.mail: aygul_69@mail.ru

Мақалада ұғым атауларын ұлт тілінде жүйелеу мәселелері қарастырылады.

Тірек сөздер: ұғым, жүйелеу, терминологиялық жүйе.

В статье рассматривается унификация понятий в национальном языке.

Ключевые слова: понятие, унификация, терминологическая система.

Ғылым тілінің басты ерекшелігі – оның термин сөздерінде болса, оның құрылымының негізін ұғымдар мен атаулар жасайды. Терминнің мағынасы термин сөздің дефинициясынан туындайтынын орыс ғалымы, терминолог А.А. Реформатский көрсеткен [1]. Терминологиядағы арнайы қарастыруды қажет ететін өзекті мәселенің бірі – терминдердің жүйелілігі мәселесі. Бұл мәселені шешуде зерттеу еңбектерінде ортақ ғылыми тұжырым жасалмаған. Тіл біліміндегі осы тақырып төңірегінде зерттеу еңбектері қарапайымнан күрделіге қарай сатылы байланыста жасалған. Терминдерді жүйелеп, біріздендіру мақсатында лексика-семантикалық қатынас арқылы термин табиғатын көрсетуді мақсат еттік.

Термин өзі білдіретін мағыналық белгілері бойынша терминологиялық жүйелілікті құрайды. Жүйелілік мәселесін сөз еткенде көптеген ғалымдар ғалымдар терминдер арасындағы парадигмалық қатынас арқылы түсіндіріп келеді.

Жүйе – грек тілінде бүтін, яғни бөлшектерден тұратын біртұтас дегенді көрсетеді. Осылайша жүйе өзін құрайтын белгілі бір құрылымдық компоненттерден тұрады. Жүйелілік мәселесін қарастыруда зерттеу еңбегімізде оның құрамдас бөліктері мен олардың өзара байланысын, оның ішкі бірлігі тілдік тұрғыдан тұтастыққа келер жүйелі қатынасын көрсеттік. Терминологиядағы жүйелілікті көрсете отырып талдау барысында терминдер өз арасында екі жақты қатынаста болатынына назар аударуымыз қажет. Оның бірі – мағыналық өзара байланыста, екіншісі – жүйелілік құрылымда бір-бірімен тәуелді ұғымдық байланысуы. А.А. Реформатскийдің көрсетуі бойынша, «сөзге тәннің бәрі де, терминге де тән» [2, 121 б.].

Терминдердің жүйелілігі туралы айтқанда олардың лексика-семантикалық тезаурус сөздіктерде берілуімен, дефинициялық байланысу тәсілімен түсіндіріміз. Тілге тән барлық жүйе құраушы элементтер терминге де тән. Тағы да А.А. Реформатскийге сүйенсек, «сөздердің жиынтығы терминология – екі қожайынның қызметшісі: лексика жүйесінің және ғылыми ұғымдар жүйесінің» [1, 6 б.].

Терминологиядағы жүйелілік мәселесі туралы сөз еткенде ретсіз, бейберекет, стихиялы, жүрдім-бардым жасала салған терминдер де өзара жүйе құрай ма, олар да жүйеге бағынған ба деген сауал туады. Әр саланың ұғымдары бір-бірімен байланыста дамитынын ескермей, тек қарабайыр әдістермен термин қалыптастыра салу – жүйесіздікке әкеледі. Терминологияның ұғымдар арасындағы ішкі жүйесін ескере отырып сөз жасау қағидаттарын басшылыққа ала термин жасау ұтымды тәсіл.

Терминологиялық лексика мен жалпы лексика арасында байланыс бар. Олардың арасында өрісаралық байланыс болады. А.А. Реформатскийдің

айтуынша, «система – это связь и взаимосвязь по горизонтали, а структура – это связь и взаимосвязь по вертикали», яғни жүйеде көлденең өзара байланыс көрінсе, құрылымда ол тігінен көрінеді [1, 120 б.]. Терминология белгілі бір ғылым саласының ұғымдар жүйесін көрсетуі тиіс, осының өзі жүйелілік мәселесінің қаншалықты маңызды екенін білдіреді.

Терминологиядағы жүйеліліктің дұрыс қалыптасуы ұлттық ұлттық тілде ғылым тілінің жасалуына аса қажетті екені белгілі. Сол себептен де жетілдірген, жүйеленген терминдер қорын жасауда терминжасам ісіне сүйенеміз. Жүйелілік мәселесі сала терминдерін қалыптастыруда кезек күттірмес істің бірі. Бұл жөнінде академик Ә. Қайдар: «Салалық терминология мәселесін зерттеудің бірнеше себептері болды. Атап айтқанда ғылыми-техникалық прогресс талабына сай әрбір өркениетті елдің терминологиясы да заман талабына орай дамуы тиіс. Екіншіден, қазақ әдеби жазба тілі мемлекеттік тілдің негізі болса, терминология мен ғылым тілі оның жан арқасы болуы тиіс. Үшіншіден, қазақ терминологиясы әр түрлі жағдайларға байланысты үлкен дағдарысқа ұшырап отыр. Әркім өз бетінше термин жасау орын алып отыр» [3, 4 б.], – деп атап көрсетеді. Бұдан терминологияның күрделі мәселелерінің қатарына жүйеліліктің енетінін көруге болады. Өйткені жүйесіздік орын алған жерде әркім өз білгенінше термин жасайды.

Терминология үшін жүйе ұғымы терминологиялық өріспен анықталады. Терминдер өзі қатысушы шағын өрістер құрайды, терминологиялық жүйе жүйелеудің төменгі бөліктеріне бөлініп, терминологиялық қатар түзеді. Сөз бен ұғым бір-біріне қарама-қарсы мәнде, жүйелілік туралы қарастырылғанда екеуі логикалық тұрғыдан түсіндіріледі. Философтардың түсіндіруінше термин дефинициядан бөлек, ал тілші-ғалымдар термин сөзді ұғым атауы деп таниды. Дефиниция термин сөздің түсіндірмесі, анықтамасы дегенді білдіреді.

Лингвистикалық тұрғыдан терминологиядағы жүйе мәселесі кешенді шешімді талап етеді. Сала терминдерін жасаушы арнайы мамандар мен тілші ғалымдардың ұғымдарға терминдік таңба беру ісінде салыстырмалар жасасақ, мынандай мәселелерге кездесеміз: біріншіден, терминологияның жалпы теориясымен айналысушы маман терминологияның жан-жақты фактілермен бетпе бет келеді. Бұл терминологияға жалпы тән мәселелер болып табылады. Ал екіншіден, терминологиялық жүйені жетілдіруді мақсат еткен тілші-маман ғылымның әр саласынан дайындығы болмауы мүмкін. Белгілі бір салалық терминологияны дамыту ісімен айналысуды мақсат еткен маман және тілші-ғалым еңбегі сәйкес келмеуі мүмкін. Себебі сала терминологиясын дамытушы маман әрекеті тар шеңберде әрі терең қарастыру болады. Тілші-ғалым терминология ісімен айналысуда қалыптасқан тілдік нормамен қарастырса, сала маманы кәсіби тұрғыдан назар аударалы. Осы арада терминжасам ісінде ала-құлалықтан арылу мақсатында терминологиялық жүйелілік мәселесінің өзектілігі көрінеді. Арнайы сала сөздерін зерттеуші мамандарға және филологтарға төмендегідей жайттарды назарда ұстау арқылы терминологиялық жүйе мәселесінің әлеуеті артады:

адамзат танымы мен түйсігінде орныққан арнаулы лексиканы қалыптастыру мен қолдану дәрежесін оқып-білуде және арнаулы сөздер мен терминдерге ортақ белгілерді саралауда;

жаңа терминдер мен терминологиялық жүйе жасауда тиімді әдістерді қолдануда;

калыптасып үлгерген терминдер мен терминологиялық жүйелілікті жетілдіруде сондай-ақ барлық сала терминдеріне ортақ жан-жақты уәждемелерді жасауда;

терминдерді төл тіліміздің заңдылықтарын сақтай отырып қалыптастыру.

Аталған мәселелер бүгінгі күннің ғана өзектілігі емес. Терминологияның, әсіресе сала терминдерінің қалыптасуы жөнінде алғашқы зерттеу еңбектері ХХ ғасырдың жиырмасыншы жылдары басталған. Термин сөздер ғылыми айналымға шығысымен арнайы тәсілдер арқылы төл тілімізге аудару мәселесі көтерілген. А. Байтұрсынұлы, М. Жұмабаев, Қ. Жұбанов, М. Әуезов сияқты зиялы қауым өкілдерінің есімдерін атай отырып, олардың терминжасам ісіне қосқан үлесінің елеулі екенін айтқымыз келеді [4; 5; 6]. Мағжан Жұмабаевтың 1922 жылы жарық көрген «Жалпы педагогика» оқулығында қолданған терминдерден ақынның терминжасам шығармашылығында өзіндік қолтаңбасын көреміз.

М. Әуезовтің де қазақ терминологиясының мәселелерімен тікелей айналысқанын көрсететін бірден бір еңбектер – «Ғылым тілі» (1917) және «Қайсысын қолданамыз?» атты мақалалары. Мұнда жазушы терминологиядағы ішкі терминжасам туралы айтқан. М. Әуезов ғылым тілін қазақша жасау мәселесін көтере білген. «Орыс тіліне қазақ сияқты барлық туысқан елдер тілінен көріп жатқан сөздер көп. Сонда джайлау, ақын (ақын емес) тәрізді сан сөздер орыс тілінің фонетикалық, грамматикалық жағдайларына бейімделіп алынып отырған жоқ па?», – деп нақты мысалдар келтіре отырып, тіл заңдылығына сәйкес қабылдауды атап өтеді [7, 264 б.].

Қазақ лексикасының терминденуі туралы Ш. Құрманбайұлы қазақ тілінің терминологиясын құрайтын терминдену тәсілімен жасалған терминдердің ұлттық әдеби тілдің құрамындағы жалпы қолданыстағы сөздердің негізінде жасалғанын айтады [8, 95 б.]. Жалпы қолданыстағы сөздер терминденудің барлық амал-тәсілдері арқылы терминдене алады. Терминологияда байырғы сөздер негізінде жасалған терминдер де баршылық. Байырғы сөздер өзінің бастапқы мағынасынан ажырап, жаңа ұғым атауы болады. Мысалы, тұсаукесер (презентация), қақпақ (клапан), тасымалдау (транспортировка), шайыр (смола), сүзгі (фильтр), тергеу қаласы (следственный изолятор), айдауыл (конвоир) т.б.

Ұғымдар жүйесіндегі терминдер өзінің құрылымдық ерекшелігіне сәйкес бастапқы кезеңнен-ақ екіұшты қолданудан аулақ, екі түрлі мағына білдіруден тыс қалыптасалы. Мысалы, этимология термині – әр сөздің шығу тегін зерттейтін тіл ғылымының бір саласы; фразеология – семасиология, биология, физиология, аналогия, терминология, стоматология, археология дегенде белгілі бір ғылым саласында өзі зерттелетін ілімнің атауы ұғымын көрсетеді. –логия элементі терминдік, өйткені ол ұғым атауына негіз болады. Сол сияқты – тану элементі де ұғым атауларын жасайды. Мысалы, әдебиеттану, метатану, тілтану, өнертану, тауартану, табиғаттану, құқықтану, жантану, елтану, мәтінтану т.б. Аталмыш сөздердің терминге айналуына олардың белгілі бір ілімді зерттеу бағытында жұмыс жүргізетінін көрсетуде қолданылған – тану тілдік элементінің рөлі басым.

Қоғамдық ғылымдар саласындағы терминдердің жүйелілігі туралы айтқанда олардың жаратылыстану ғылымдары терминдеріне қарағанда біршама қалыптасып, өзіндік жүйеленгені байқалады. Құқық, экономика, тарих, тіл білімі, әдебиеттану, халықаралық қатынас сияқты қоғамдық ғылымдар терминдері көбінесе халықтың лексиканың негізінде жасалғанын көреміз. Куәгер, айыпкер, талапкер, жауапкер, мәмілегер, заңгер, сезікті, соттаушы, қорғаушы, айыптаушы, бопсалушы, т.б. сөздерден заң саласының жүйелі терминдерін көруге болады. Бұдан құныкер, қуғындаушы, жүгінуші сияқты сөздердің қалыптасуында лексика-

семантикалық тәсілге грамматикалық әдістің қосылғанынан жаңа сөздер жасаудың пәрменді әлеуетін байқадық. Экономика саласында қажыгер, мердігер, үлескер, кіріс, табыс, салымшы, сақтандырушы, жұмысшы, үйлестіруші т.б. сөздердің терминдік орнығуында да лексика-грамматикалық әдіс арқылы жасалғанын көреміз.

Ұғымдар жүйесінің тілдік ерекшеліктерін көрсету барысында терминологиялық жүйе құруда тілдің ішкі заңдылықтарынсыз терминжасамды жүргізуге болмайтынын анықтадық.

Термин сөздер бір ғана сала термині қызметінен гөрі бірнеше салаға да ұғымдар өрісі шеңберінде жұмсалады. Мысалы, операция термині медицинада, әскери істе, қаржы саласында қолданылса, ассимиляция – фонетика, саясаттануда, функция-математика, физиология, лингвистикада, прогрессивті – фонетика, саясаттануда термин ретінде қолданылады. Бұдан термин мағынасының көп мағыналылығын байқаймыз.

Ұғымдар жүйесін жасауда тілдік элементтер латын тілінде мол көрініс тапқан. А.В. Суперанская, Н.В. Водольская, Н.В. Васильевалардың көрсетуінше, – ома (-ома) қосымшасы арқылы катерлі ісікті не аурудың асқинуын білдіретін терминұғымдар жасалған: гранулема, карцинома, саркома, аденома, глаукома, т.б., – инум (-inum): инсулин, альбумин, аспирин, лидокаин, новокаин сияқты дәрілік заттар; –итус (-itus) гастрит, пульпит, бурсит, эндомиетрит, тонзиллит, цистит, эндоцервицит, аппендицит, ин (-in) – иньекция, интубация, ингаляция; –ин қосымшасы асқину, қабынуды басатын дәрілік препарат атауы, яғни, емдемейді, тек ауруға блок қояды, ауру сезімін жояды дегенді білдіреді; –ион: ионизация, – троп: энтропия т.б. сөздерінің негізінде белгілі бір ғылым саласына қатысты жүйелі термин жасауда қосымшалар өзіндік рөл атқарады [9, 103 б.]. Дей тұрғанмен, латын элементтері кейінгі дәрі-дәрмек пен ауру атауларында адам есімдерімен толықтырылып отырғаны мәлім, бұл жүйе қатарына кірмейтін мезим, карсил, лив-52, диана-35, жанин т.б. айтуға болады.

Қазақ тілінде кейінгі кезде қолданыста жүрген терминдерде де біршама жүйе элементтері орын алып келеді. Мәселен, –шы, –ші жұрнағы арқылы тілімізде сушы, етікші, жазушы, оқушы сияқты машықтану мен үйрену арқылы пайда болатын мамандық иесі атауы сияқты сөздер қалыптасса, –гер, –кер жұрнағы арқылы арнайы білімі бар, сол кәсіппен шұғылдануға рұхсаты бар тұлғаның атауын білдіретін заңгер, кәсіпкер, дәрігер, бітімгер, мәмілегер сөздері қолданыса енгені де осы жоғарыдағы латын элементі үрдісінің қазақ тілінде де жүйеленгенін көрсетеді.

Сөз терминге айналмас бұрын өзі кірген терминдік мағынаға жақындығы ескеріледі. Ұғымнан сөзге, сөзден ұғымға қарай жүру тәсілін қолдану арқылы жаңа, түсіндіруі айқын термин жасалады. «Терминдер ұғымдардың атауы болатындықтан және сол ұғымдарды жүйелеу мен топтастыруда логикалық әдістерге жүгінуге тура келетіндіктен кез келген терминологияны түзуге логиканың қатысы болатыны сөзсіз», – дейді профессор Ш. Құрманбайұлы [8, 233 б.].

Термин жасауда ана тілінің негізгі көздеріне тоқталған да жөн. Жалпы, терминжасамның көздері терминология саласын, салалық терминдерді қарастырған зерттеу субъектерінде талданып та жүр. Көбінесе оларда салалық терминдер материал ретінде алынады да, олар құрылымдық тұрғыдан талданады. Нәтижесінде термин жалғаудың әдіс-тәсілдерінен гөрі терминдердің құрылымын сипаттайды.

Термин жасауда ең өнімді тәсіл – тілдегі мағынасы түсінікті сөздердің терминологиялық өріске өтіп, ауыспалы мағынада термин ретінде қолданылуы. Ұғым жалпы халықтық тілден терминологиялық жүйенің ішіндегі ұғымды білдіруге өтіп ғылыми ұғым атауы ретінде қолданылады. Күнделікті қарапайым мағынадан ғылыми ұғым жүйесіне өткен шығын, үнем, пайда, салық, салым, салымшы, үлес, үлескер, қорғаушы, айыпкер, айыпталушы, күдікті т.б. терминдер осы тәсілмен жасалған.

Термин жасаушы өнімді көздердің бірі – түбірге қосымша жалғану арқылы жасалған терминдер. Мысалы, ұшак, жүгіртпе, әдістеме, кәсіпкер, желім, көрме, жарияланым, басылым т.б. Мұндағы терминдер -пе, -ым, -теме, -гіш, -кер, -гер, -ілгіш, -ім жұрнақтарының көмегімен жасалған.

Біріккен сөздер арқылы да терминдер көп жасалуда. Мысалы, басқосу, бойтаса, бірізділік, ақтұмсық, бейнетаспа, баспасөз, дүниетаным, тікұшақ, келісімшарт, жеделсаты, жылдамсаты, оққағар, т.б. Екі түбір сөздің бірігуі арқылы да көптеген терминдер салалық терминологияда жүйелі түрде қолданылып келеді.

Сөздердің тіркесуі арқылы да ғылыми ұғымды білдіріп, терминге айналуды тәсілі арқылы да термин жасауда. Мысалы: несие беру, табыс табу, пайда көру, пайда табу, айналымға енгізу, салым қабылдау, оқу құралы, кепілдік беру, мұнай айдау, төтенше жағдай, бұқаралық ақпарат, залалды аймақтан өту, әскери тасымалдау әдістері, күзеттің негізгі шебі, ұнғымалар қазу, сораптан мұнай алу, қазандықты іске қосу, есепшот ашу, құбыр жүйесі арқылы тасымалдау, т.б.

Терминнің стильдік ерекшеліктерінің бейтарап болуы – салалық терминологияда эмоционалды-экспрессивті мәнді білдірмеуі көп ретте сақтала бермейді. Мәселен, тұтас бір сөйлем бойында терминдердің болуы немесе тек қана терминдерден тұратын сөйлемдер де кездеседі («Банкноттарды қолдан жасау – заңмен қудаланады», «Қылмыстық жауапқа тартудың мерзімінің ескіруі») сияқты тұтас сөйлем термин сөздерден тұрады. Бұл да термин қысқа жіне нұсқа барлық жеке сөз терминдердің анықтамасының болуы, екіұшты түсініктеме болмауы да салалық терминологияға тән құбылыстың теориясына қайшы келіп тұр.

Заң және экономика саласы бойынша терминдер жарыспалы сипаттағы қолданыстан бірізге түсер мезгілі де жеткен сияқты болса да, тілімізді байытпайтын, керісінше артқа сүйреп ведомство-идара, ведомость-тізім не тізбе деп ала-құла, түсініксіз аударылған терминдер де қолданыстан түспей отыр. Дочернее предприятие – еншілес кәсіпорын болса, внучатый банк-немерелес банк пе, жиеншар банк пе?

Жалпы жинақтап айтар болсақ, ұлттық терминжасамда ана тілінің мүмкіндіктерін пайдаланудың тигізер пайдасы мол. Салалық терминжасам ісінде терминдерге тән дәлдік, анықтамалық, логикалық жүйелілік сияқты белгілерді негізге ала отырып термин шығармашылығын дамытпай ұлттық терминология дамыту мүмкін емес. Аталған термин жасау көздерінің термин шығармашылығында жүйені қалыптастырып, терминдерді бірізділендіруде қарқынды көмек болары сөзсіз.

Әдебиеттер:

1 Реформатский А.А. Что такое термин и его терминология // Вопросы терминологии. – М., 1961. – 325 с.

2 Реформатский А.А. Термин как член лексической системы языка // Проблемы структурой лингвистики. – М., 1968 – 122 с.

3 Қайдаров Ә.Т. Қазақ терминологиясына жаңаша көзқарас. – Алматы, 1993. – 4 б.

4 Байтұрсынов А. Тіл тағлымы. – Алматы, 1992. – 418 б.

5 Жұмбабаев М. Таңдамалы. – Алматы: Ғылым, 1992. – 127 б.

6 Әуезов М. Қайсысын қолданамыз? // Сарыарқа. – 1917.

7 Әуезов М. 19 томдық жинағы. – Алматы. – 369 б.

8 Құрманбайұлы Ш. Қазақ лексикасының терминденуі. – Алматы: Ғылым, 1998. – 208 б.

9 Суперанская А.В. Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общия терминология: Вопросы теории. – М., 1989. – 302 с.